

KAZAK TÜRKÇESİNDE ÖZNESİZ CÜMLELER SUBJECTLESS SENTENCES IN KAZAKH TURKIC

OKTAY SELİM KARACA

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Science and Letters,

Department of Turkish Language and Letter

oktay.karaca@bilecik.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1394-0339

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute

TAED-60, Eylül- September 2017 Erzurum

ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.05.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 21.08.2017
Sayfa-*Pages* : 191-202
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3769>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate.

KAZAK TÜRKÇESİNDE ÖZNESİZ CÜMLELER
SUBJECTLESS SENTENCES IN KAZAKH TURKIC

OKTAY SELİM KARACA

Öz

Bu makalede Kazak bilim insanlarının öznesiz cümle olarak gösterdikleri yapılar incelenmiş ve bunların gerçekte özneli cümleler oldukları gösterilmiştir. Genel olarak Türkçede, mesela Rusçada olduğu gibi, öznesiz fiil olmadığı için öznesiz cümlelerin olması da ancak istisnai durumlarda olabilmektedir. Bu istisnai durum da ancak meçhul çatılı (geçişsiz-edilgen) fiillerin yüklem görevinde kullanılması durumudur. Kazak bilim insanları adeta birbirleriyle yarış halinde Kazak Türkçesinde on beşten fazla öznesiz cümle yapısı olduğunu ileri sürmektedirler. Kazak Türkçesinde öznesiz cümle olarak gösterilen cümlelerin hiç biri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi meçhul çatılı fiillerin yüklem görevinde kullanıldığı cümleler değildir. Öznesiz cümle örneği olarak gösterilen yapılar ya yanlış çözümlenme ve değerlendirmelerden dolayı öznesiz cümle sayılmış ya yanlış örnekler alınmış ve öznesiz cümle sayılmıştır ya da Rusçadaki bazı yapılar taklit edilerek oluşturulmuş cümleler oldukları için Türkçe açısından cümle bile değildirler. Kazak bilim insanları, öznesi özellikle üçüncü ve ikinci teklik şahıs olan ve cümlede şahıs zamiri olarak gösterilmeyen cümlelerin neredeyse tamamını öznesiz cümle saymaktadırlar. Özellikle atasözü ve deyimlerde geçen yüklemelerde belli bir şahıs eki olsa da genele veya herkese hitap ettiği için öznesiz cümle saymaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: sözdizimi, öznesiz cümle, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi

Abstract

In this article, the structures that Kazakh scholars have shown as subjectless sentences have been examined, and it is demonstrated that in fact, they are subjective sentences. In general, like it is the case in Russian, because there is no subjectiveness verb in Turkish, the existence of subjectiveness sentence is possible only in exceptional cases. This exceptional situation is only the case of using passive voice (intransitive passive) verbs as predicates. Kazakh scientists as if they are in race with each other argue that there is more than fifteen subjectless sentence structure in the Kazakh Turkic. None of the sentences which are shown as subjectless sentences in Kazakh Turkic are sentences where passive voice verbs used as predicates as it is the case in Turkish Turkic. The structures that are shown as a subjectless sentence example are considered subjectless sentence either by wrong analysis and evaluations, taking wrong examples or they are formed by imitating some structures in Russian language, thus they are not even considered as sentences in Turkish. Kazakh scholars consider almost all sentences as subjectless sentence where in particular if the subject of the sentence is in third-person and second-person singular form and it is not shown as personal pronoun in the sentence. Especially for verbs used in proverbs and idioms, even though there is a particular person affix, as they address general public or everyone, they are considered as subjectless sentences.

Key Words: syntax, subjectless sentence, Kazakh Turkic, Turkish Turkic

Giriş

Bu makalede Kazak Türkçesinde öznesiz cümle konusu incelenecektir. Öznesiz cümlelerin var olup olamayacağı ve tarihi açıdan durumun ne olduğu tartışılmayacaktır. Zaten Kazak Türkçesinin yazı dili geçmişi sınırlı malzemeye sahiptir. Biz sadece bir vakıayı tespit ve tasvir ederek bazı sonuçları ortaya koymaya çalışacağız. Türkçede ne özne teriminde ne de özne çeşitleri konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bugüne kadar Türkçede özne için kırk ikiden fazla farklı terim kullanılmış ve yirmi beşten fazla özne türünün olduğu tespit edilmiştir (Bulak 2013: 1105). Kazak Türkçesinde terminolojide birlik olmakla birlikte öznesiz cümle yapıları konusunda bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinde öznesiz cümleleri incelemeye başlamadan önce öznesiz cümlelerin ne anlama geldiğine ve bu konudaki araştırma sonuçlarına kısaca değinmek gerekiyor. Türkiye Türkçesinde öznesiz cümlelerden ilk olarak bahsedenlerden biri A. N. Kononov'dur. Kononov, *şahıssız cümle* olarak isimlendirdiği öznesiz cümleyi şöyle tanımlıyor: *Sadece yüklem ögesi bulunan, öznesi bulunmayan cümleler şahıssız (öznesiz) cümlelerdir* (Kononov, 1956: 506). Kononov, Rusçadaki çeşitli durumları [*Mne jal' yego* "Ona acıyorum" (kelimesi kelimesine: Bana onu yazık), *Mne ne spitsya* "Uyuyamıyorum" veya "Uykum gelmiyor" (k.k.: Bana uyunmuyor), *Mne skuçno* "Canım sıkılıyor" (k.k.: Bana sıkıcı), *Mne hoçetsya pit'* "Canım içmek istiyor" (k.k.: Bana içmek isteniyor), *Nezdorovitsya* "Rahatsızım" veya "keyfim yok", *Kak tebe ne studno!* "Utanmıyor musun!" (k.k.: Sana utanılacak değil mi!) vb.]; farklı tabiat olaylarını [*Svetayet* "Aydınlanıyor", *Temneyet* "Kararıyor", *Podmorajivayet* "Donduruyor" vb.]; çeşitli felaketleri bildiren [*Vodoy zalilo* "Su baskını (taşkınlı) oldu" (k.k.: Suyla taşı veya bastı), *Snegom zaneslo* "Kar düştü" (k.k.: Karla düştü) vb.] cümlelerin Türkçede özneli cümlelerle karşılandığını belirtiyor (Kononov, 1956: 506).

N. K. Dmitriyev de Rusçada tabiat olaylarını bildiren pek çok şahıssız (öznesiz) cümlelerin Türkçe karşılıklarının şahıslı (özneli) cümle olduğunu belirttikten sonra: *Tan attı* "rassvelo"; *Sular karardı* veya *Ortalık karardı* "Stemnelo"; ve *Kar yağıyor* "Sneg vıpadayet" örneklerini veriyor. Türkçede öznesiz cümle bulunmadığını kesin olarak söylemenin mümkün olduğunu belirttikten sonra Türkçede öznesiz değil "genel-şahıslı (özneli) cümlelerin bulunduğunu; bunların da a) 3. çokluk şahıslı cümleler: *buna ne derler?*; *öyle demezler*; b) geçişli fiillerden yapılmayan edilgen çatılı, 3. teklik şahıslı fiillerin yüklem olduğu cümleler: *Böyle denilmez*; *Bu köprüden geçilmez*; *Nereden geçilir?* şeklindeki cümlelerden ibaret olduğunu söylüyor (Dmitriyev, 1960: 69-70). Dmitriyev'in (a) maddesinde verdiği örnekler doğrudur. Ancak (b) maddesinde verdiği örneklerin yüklemeleri genel-şahıslı değil tamamen öznesiz cümlelerdir.

Gadjiyeva ve Serebrennikov ise Türk lehçelerinde dört türlü öznesiz cümle oluşturma yolu olduğunu söyledikten sonra bunlardan birincisine yüklemi 3. çokluk şahıs eki almış Türkmen Türkçesinden "*On soñ şo oğlana at Gör oğlı goyiptılar*", "Ondan sonra o çocuğa Gör oğlu (Köroğlu) adını koymuşlar" cümlesini ve başka lehçelerden benzer cümleleri örnek veriyorlar. İkinci tipe ise yüklemi üçüncü teklik şahıs bildiren Türkiye Türkçesinden "*Hiç evde kaybedilen yüzük sokakta aranır mı?*" veya Türkmen Türkçesinden *Ana şol meydançalarda buravlayış skvajinaları gurulmalı* "İşte o alanlarda sondaj kuyuları açılmalı." tipindeki cümleleri örnek veriyorlar. Üçüncü tipe yüklemi edilgen çatılı ve 3. teklik şahıs bildiren Azerbaycan Türkçesinden "*Burada gödäk boylu*

gadına az täsadiif edilir”, “Burada kısa boylu kadına az rastlanır” veya Türkiye Türkçesinden “*Öğleden sonra yine kapı çalındı*” cümlelerini örnek veriyorlar. Dördüncü tipe de yüklemi ikinci teklik şahıs bildiren ve genellikle atasözü ve deyimlerde rastlanan Azerbaycan Türkçesinden “*Yeddi dâfâ ölç, bir dâfâ biç*”, “Yedi kez ölç bir kez kes.” cümlesini örnek veriyorlar (Gadžiyeva-Serebrennikov, 1986: 88-89).

Bu öznesiz cümle türlerinden birinci maddede verilen tipteki cümleler öznesiz cümle değildirler. *On soñ şo oğlana at Gör oğlı goyptılar* cümlesinin öznesi “onlar” zamiridir. İkinci tiptekilerden *Hiç evde kaybedilen yüzük sokakta aranır mı?* cümlesinin öznesi *evde kaybedilen yüzük* kelime grubudur. Bu cümlenin yüklemi edilgen çatılı bir fiil olduğu için öznesiz cümle değil de “sözde özneli” cümle demek daha doğrudur. *Ana şol meydançalarda buravlayış skvajinaları gurulmalı* cümlesinde de *buravlayış skvajinaları* “sondaj kuyuları” kelime grubu cümlenin sözde öznesidir. Üçüncü maddede verilen örneklerden Azerbaycan Türkçesinden alınan örnek öznesiz cümledir. Çünkü *täsadiif edilir* “rastlanır” yüklemi meçhul çatılı bir (birleşik) fiildir. Bu maddede Türkçeden alınan örnek ise ikinci tiptekiler gibi sözde özneli cümledir. *kapı* kelimesi cümlenin sözde öznesidir. Dördüncü tipteki cümleler de tamamen özneli cümlelerdir. Çünkü *ölç* ve *biç* yüklemeleri emir kipi ikinci şahıs bildirmektedir. Bu cümlelerin özneleri “sen” zamiridir.

G. Karaağaç, bu tür özneler için “bilinmez özne” terimini kullanıyor ve bu tür öznelerin yüklemi bilinmez çatılı cümlelerde öznenin bilinmez bir özne olduğunu söylüyor (Karaağaç, 2013: 635). Karaağaç’ın bilinmez çatı ile kastettiği geçişsiz fiillere *-l-* (*-n-*) edilgenlik ve meçhul çatı eklerinin eklenmesiyle yapılan veya olanı belli olmayan fiillerdir. L. Karahan da “geçişsiz edilgen fiillerle” kurulan cümlelerde öznenin bulunmadığını; bu fiillerin yalnız üçüncü şahsının kullanıldığını; gereklilik kipinin 3. şahsının bazı kullanışlarında ve aynı işlevdeki *-mak lâzım / gerek* kalıplı cümlelerde de özne bulunmadığını (Karahan, 2012: 20-21) belirtmektedir.

Kazak Türkçesinde Öznesiz Cümleler

Kazak Türkçesinde öznesiz cümle Rus gramercileri gibi *şahıssız cümle* (jaqsız söylem) olarak isimlendiriliyor (Emir-Emirova, 1998: 89-91; Balakayev-Sayrambayev 2003: 222-224). Balakayev ve Sayrambayev bu tür cümlelerin Rusçadaki *bezličnoye predlojeniyenin* çevirisi olarak *jaqsız söylem* “şahıssız cümle” olarak isimlendirildiğini, Kazak Türkçesinde gerçek manada Rusçadaki gibi, mesela: *stemnelo* “(Hava) karardı”, *mne ne spitsya* “Uyuyamıyorum” (k.k.: Bana uyumuyor) cümlelerinde olduğu gibi ayrıca şahıssız fiillerin bulunmadığını, aslında kendilerinin şahıssız cümle dedikleri cümlelerin belirli şahıslarının bulunduğunu ve bunların da çoklukla üçüncü ve ikinci şahıs bildirdiklerini söylüyorlar (Balakayev-Sayrambayev 2003: 222). Ayrıca bu tür cümlelerin Kazak edebî dilinin oluşmadığı dönemlerde pek görülmediğini, bu tür cümlelerle eskiden az karşılaşıldığını, çağdaş dilde ise bu tür cümlelerin çeşitlendiğini ve sık kullanılmaya başladığını bildirmektedirler. Balakayev ve Sayrambayev, *Sabaqtan qaluvğa bolmaydı* “Derse gitmemek olmaz” veya “Derse gidilmesi gerek” (k.k.: Dersten kalmak olmaz) tipindeki cümlelerin yüklemelerinin üçüncü şahıs olarak görünmekle birlikte bütün şahıslara söylenebileceği için öznesiz kabul edilebileceğini iddia ediyorlar. Bu anlayıştan hareketle öznesiz cümlelerin üç şahıs birden kapsadığını da ileri sürüyorlar (Balakayev-Sayrambayev 2003: 222-224).

R. Emir ve J. Emirova cümlede şahıs anlamının yani şahsın, öznenin leksik varlığından (yani bir kelime olarak var olmasından) veya yüklemdeki şahıs ekinden anlaşılacağını; öznesiz cümlelerde ise şahıs anlamına sahip bir öge -özne- bulunmadığını; yüklemde somut bir şahısla ilgili görünmediğini, dolayısıyla böyle cümlelerin öznesiz cümleler olduklarını bildirmektedirler (Emir-Emirova, 1998: 89).

Öznesiz cümle konusunda Türkiye Türkçesinde de Kazak Türkçesinde de henüz tam bir anlaşma veya görüş birliği bulunmamaktadır. Burada biz Muharrem Ergin'in "*Fâil yalnız meçhul filli cümlelerde bulunmaz. Yalnız teklik üçüncü şahısları kullanılan meçhul fiiller fâil istemezler. Gereklik kipinin teklik üçüncü şahsının şahıssız, umumî kullanımında da fâil (özne) bulunmaz.*" (Ergin, 1993: 377) görüşünü esas alıyoruz. Hatta gereklilik kipinin teklik üçüncü şahsının genel kullanımında bile özne bulunmaz demek zordur görüşündeyiz. Bize göre cümlede yükleme sorulan "kim?" veya "ne?" sorularına cevap alınıyorsa o cümle gramatikal açıdan özneli cümledir. Cümle incelemelerinde mantık ve felsefe tartışmalarına girmeden, sadece gramatikal açıdan öznenin var olup olmadığına bakılmalıdır.

Kazak bilim insanlarının öznesiz cümleleri yüklemelerinin yapıları bakımından incelemişler, bu bakımdan da öznesiz cümleleri tasnif etmişlerdir. Kazak Türkçesi ile ilgili Kazak bilim insanlarının yazdıkları gramerlerde tespit ettiğimiz öznesiz cümle tipleri şunlardır:

1. Balakayev ve Sayrambayev'e göre, yüklemi *-(u)v, -maq* ekli fiil isimleri ile *kerek* sözlerinden oluşan cümleler genellikle öznesiz cümle olmaktadır: *Bizge köbirek oquv kerek* "Bize daha çok okumak gerek" (~Bizim daha çok okumamız gerek); *Mezgilsiz şaqırğan qorazdın basın julmaq kerek* "Vakitsiz öten horozun başını koparmak gerek" (~Erken (vakitsiz) öten horozun başını keserler); *Biz köbirek oquvımız kerek* "Biz daha çok okumamız gerek" şeklindeki cümleleri özneli cümle haline getirmenin mümkün olduğunu da vurgulamaktadırlar (Balakayev-Sayrambayev, 2003: 223).

Öznesiz cümle örneği olarak gösterilen bu cümleler, yüklemi *kerek* "gerek" (gerekir) olan özneli cümlelerdir. Bu cümlelerden birincisinin öznesi *köbirek oquv* "daha çok okumak" kelime grubu, ikinci cümlenin öznesi ise *Mezgilsiz şaqırğan qorazdın basın julmaq* isim fiil grubu öznedir. Üçüncü cümle kuruluş bakımından doğru bir cümle değildir. Çünkü bu cümlede "*biz*" zamiri cümle dışı bir öge gibi kalmaktadır. *Okuv* fiil isminin sonundaki *-(ı)mız* iyelik eki "*biz*" zamiri ile ilgilidir. Fakat "*biz*" zamiri ilgi hali eki almadığı için bu fiil ismine bağlanamamıştır. Bu tür cümlelerin doğrusu *Bizdın köbirek oquvımız kerek* şeklinde olmalıdır. Bu durumda da cümlenin öznesi *bizdın köbirek oquvımız* "bizim daha çok okumamız" kelime grubu olur.

Qazaq Grammatikası (Kazak Grameri) adlı eserde öznesiz cümleler hakkında *janama jaqtı (jaqsız) söylem* "dolaylı şahıslı (şahıssız) cümle" terimi kullanılmaktadır. "*Bazen yüklemi oluşturan edilgen çatılı fiil, iş hareketi hiçbir özne ile ilişkisiz olarak modal anlamda bildirir.*" denilmekte ve şu örnek verilmektedir: *Mağan üyge soğa kettiv kerek* "Benim eve doğru gitmem gerek" (k.k.: Bana eve doğru gitmek gerek) (Janpeyisov vd., 2002: 514). Burada da cümle öznelidir ve cümlenin öznesi *üyge soğa kettiv* "eve doğru gitmek" grubudur.

Emir ve Emirova *köriv kerek* "görmek gerek" şeklinde, isim fiilinden sonra *kerek* "gerek" sözü getirilerek oluşturulan yapının bulunduğu cümleleri öznesiz cümle

saymaktadırlar: *Mäseleni bası qasına barıp şeşüv kerek* “Meseleyi başına gidip çözmek gerek”; *Oğan birneşe süngüv kerek* “Ona bir kaç kere dalmak gerek.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu cümlelerde sırasıyla *mäseleni bası qasına barıp şeşüv* ve *oğan birneşe süngüv* grupları *kerek* “gerek” isim soylu yüklemının öznesidir.

Emir ve Emirova, *-paq* fiil isminden sonra *kerek* “gerek” sözü getirilerek oluşturulan *“aytpaq kerek”* şeklindeki yüklemının bulunduğu cümleleri öznesiz cümle saymaktadırlar: *Ne bolsa da barıp körmek kerek* “Ne olursa olsun gidip görmek gerek.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu türden cümlelerde *-paq* mastar ekli fiil kendisinden sonra gelen isimle birlikte değerlendirilmemelidir. Böyle cümlelerde *barıp körmek* grubu cümleinin öznesidir.

Balakayev ile Sayrambayev’in verdiği örnekler, Qazaq Grammatikası adlı eserde verilen örnek ve Emir ile Emirova’nın iki farklı öznesiz cümle tipi olarak sunduğu örnekler isim cümlesi örnekleridir. Bu cümlelerde *kerek* “gerek” (veya: gerekir) sözü isim soylu yüklemidir.

2. Kazak gramercilerine göre yönelme durumundaki fiil isimlerine, sıfat-fiil, zarf-fiil ekli fiillere *bol-* “ol-“ fiili yardımcı fiil olarak eklenmek suretiyle öznesiz cümle yapılabilir: *Otırıqşı degenderdiñ özderin de köspeli dep eseptevge boladı* “Yerleşik diyenleri de göçmen saymak mümkündür” (k.k.: Yerleşik diyenlerin kendilerini de göçmen diye saymak olur); *Jiyendi olay quvmas bolar* “Yeğeni öyle kovmazlar” (k.k.: Yeğeni öyle kovmaz olur); *Bul eldiñ eginge suv beretin arıñın jil sayın tazalap turmasa bolmaydı* “Bu memleketin ekinlere su sağlayan kanalları her yıl temizlenmezse olmaz” (Bu memleketin ekinlere su veren arkalarını her yıl temizlemese olmaz) (Balakayev-Sayrambayev, 2003: 224).

Bu cümlelerden birincisindeki *otırıqşı degenderdiñ özderin de köspeli dep eseptevge* kelime grubu *boladı* “mümkündür” yüklemının öznesidir. İkinci cümle zaten farklı bir yapıdır ve “Yeğeni öyle kovmazlar” şeklinde çevrilirse özne “onlar” zamiri olur. Eğer “Yeğeni öyle kovmaz olur” şeklinde çevrilirse öznesi *jiyendi olay quvmas* grubu olur.

Türkçede “*Şart cümlesi temel cümleden önce gelir ve özne, nesne, yer tamlayıcısı, çok defa da zarf işleviyle temel cümleye bağlanır.*” (Özkan-Sevinçli, 2008: 161) fehvasınca son cümlede ya şart cümlesi olan *Bul eldiñ eginge suv beretin arıñın jil sayın tazalap turmasa* kısmı *bolmaydı* temel cümlesinin öznesi görevindedir ya da “o” veya “bu” gibi bir işaret zamiri bu cümleinin gizli öznesidir. Dolayısıyla bu tip cümleler de özneli cümleler sayılmalıdır. R. Emir ve J. Emirova’nın çalışmasında da şart kipinin olumsuz şeklinden sonra *bolmaydı* “olmaz” getirilerek oluşturulan *kelmese bolmaydı* “gelmece olmaz” şeklinde bir yüklemının bulunduğu cümleler öznesiz cümle sayılmaktadır: *Arnayı barıp körmese bolmaydı* “Özel olarak gidip görmese olmaz”; *Saqtıq jasamasa bolmaydı* “Dikkatli olmasa olmaz.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu örneklerde de ya *arnayı barıp körmese* ve *saqtıq jasamasa* şart cümleleri *bolmaydı* temel cümlelerinin öznesidir ya da yukarıdaki gibi “bu” veya “şu” gibi bir işaret zamiri bu cümlelerin gizli öznesidir. *kelmese* ile *bolmaydı* iki ayrı cümleinin yüklemeleridir. Bu iki çekimli fiili bir tek yüklem gibi almak yanlıştır.

3. Yönelme halindeki isim ve fiil isminden sonra *tuvra kelüv* yardımcısı ilave edilerek de öznesiz cümle elde edildiği ileri sürülmektedir: *Nasıbaydı qayta atuvğa tuvra*

keldi “Maraş otunu (nasıbay) tekrar atmak gerekti” (Balakayev-Sayrambayev 2003: 224). R. Emir ile J. Emirova da yönelme halindeki fiil isminden (tuyıq ray: mastar) sonra *tuvra keledi* ibaresinin eklenmesiyle oluşan *baruvğa tuvra keledi (keldi)* “gitmek gerekir (gerekti) şeklindeki yüklemelerin bulunduğu cümleleri öznesiz cümleler olarak kabul etmektedirler: *Mağan bul sözdi amalsız aytuvğa tuvra keldi* “Benim bu sözü, çaresiz, söylemem gerekti (k.k.: Bana bu sözü çaresiz söylemek gerekti) (Emir, Emirova, 1998: 89).

İkinci maddede verilen *-vge boladı* yapısındaki cümlelerin ve üçüncü maddede verilen *-uvğa tuvra keldi* ile *tuvra keldi* yapısındaki cümlelerin öznesiz cümle sayılmalarının nedeni bir algı yanlışlığı olsa gerek. Çünkü bu cümlelerde “yönelme durumundaki fiil ismi” sayılan *-(u)vğa* şekli aslında fiil ismi “*-(u)v*”a yönelme hali eki “*-ğa*”nın eklenmesiyle oluşmuş ikinci bir fiil ismi yani mastardır. *-(u)vğa* mastarı Tatar, Başkurt lehçelerinde de bu şekilde, yani ikinci bir mastar eki olarak kullanılmaktadır (Dmitriyev, 1948: 170-176; Zakiyev vd., 1993: 230-232; Tenişev vd., 1988: 487). Çağdaş Kazak Türkçesinde *-(u)v* mastar ekinin hem *-mak/ -mek* mastar eki işleviyle hem de *-ma/ -me* isim fiil eki işleviyle kullanılıyor olmasından dolayı *-(u)v* ekine eklenen *-ğa (-ge)* eki yönelme hali eki gibi algılanmaya başlamış ve bunların oluşturduğu cümleler de öznesiz cümle sayılmıştır. Dolayısıyla bu cümlelerden *nasıbaydı qayta atuvğa* “Maraş otunu (nasıbay) tekrar atmak” ve *bul sözdi amalsız aytuvğa* “bu sözü, çaresiz, söylemek” grupları bu cümlelerin öznelidir. Yukarıda, ikinci maddede verilen örnekteki *otırıqşı degenderdiñ özderin de köşpeli dep eseptevge* grubu da cümlenin öznesidir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Kazak Türkçesindeki bütün *-(u)vğa / -(ü)vge* yapılarını fiil ismi saymak doğru değildir. Mesela *Ol bizdiñ avılğa demaluvğa keldi* “O bizim köye dinlenmeye geldi.” ve *Sävle keşseni tazalavğa baradı* “Savle büroyu temizlemeye gidiyor.” (Janpeyisov, vd. 2002: 528) cümlelerinde *demaluvğa* kelimesindeki *-uvğa* morfemi *-(u)v* mastar eki ile *-ğa* yönelme hali ekidir; *tazalavğa* kelimesinde de *-v* mastar eki *-ğa* yönelme hali ekidir.

4. Balakayev ve Sayrambayev *-uvğa/-üvge* mastarını *-(u)v* mastar ekine *-ğa / -ge* yönelme hali ekinin eklenmesi olarak algılamışlar ve “*Yönelme halindeki bir isimle isim fiile mümkün (mümkün emes) sözünün ilave edilmesiyle de öznesiz cümle oluşturulur.*” diyerek şu örnekleri vermişlerdir: *Árine, munday jağdayda mağan munda oqıtuvşı bolıp qaluvğa mümkün emes edi* “Tabii ki bu durumda benim burada öğretmen olarak kalmam imkânsızdı” (k.k.: Tabii ki bu durumda bana burada öğretmen olarak kalmak mümkün değildi) (Balakayev-Sayrambayev, 2003: 224). Bu örnekte *oqıtuvşı bolıp qaluvğa* “öğretmen olarak kalmak (kalmam)” grubu, *mümkün emes edi* “mümkün değildi” ise cümlenin öznesidir.

Qazaq Grammatikası adlı gramerde de *Munday eki nârseni birdey boladı dep aytuvğa mümkün emes* “Böyle iki şeyin aynı olduğunu söylemek mümkün değil.” (k.k.: Böyle iki şey aynı olur diye söylemek mümkün değil) cümlesi öznesiz cümle sayılmaktadır (Janpeyisov, vd., 2002: 679). Bu cümle de öznesiz cümle değildir. Bu cümlenin öznesi *munday eki nârseni birdey boladı dep aytuvğa* “böyle iki şeyin aynı olduğunu söylemek” grubudur. *mümkün emes* “mümkün değil” ise cümlenin yüklemidir.

R. Emir ile J. Emirova da *-uvğa / -üvge* mastarını *-(u)v* mastar ekine *-ğa / -ge* yönelme hali ekinin eklenmesi olarak algılamışlar ve “*Yönelme halindeki fiil isminden (masdar) sonra boladı (bolmaydı)* “olur, mümkündür (olmaz, mümkün değildir)” *çekimli fiilleri getirilerek oluşturulan yüklemelerin bulunduğu cümleler öznesiz cümlelerdir*”

görüşünü ileri sürmüşlerdir. Verdikleri örnekler şunlardır: *kelivge boladı (bolmaydı)* “gelmek mümkündür (mümkün değildir)”. *Bul alqaptıñ şöbin şabuvğa boladı* “Bu bölgenin otunu biçmek mümkündür.” (Emir-Emirova, 1998: 89). Bu cümlede *bul alqaptıñ şöbin şabuvğa* “bu bölgenin otunu biçmek” grubu cümlenin öznesidir. Yüklemi ise isim soylu *boladı* “mümkündür” kelimesidir. Bu türden cümleler öznesiz cümle değildirler.

5. Balakayev ve Sayrambayev, bir şeyi arzularak söylenen geniş zamanın olumsuz soru şeklindeki cümleleri de öznesiz cümle saymaktadırlar: *Pa şirkin! Mina atqa miner me edi?* “Hey gidi! Bu ata biner miydi?; *Ana kök şöpke bavırındı töşep jatar ma ediñ!* “O yeşil otlara bağrını dayayıp yatar mıydın!” (Balakayev-Sayrambayev, 2003: 224). Bu cümleler bize göre öznesiz cümle değildir. Birinci cümlenin öznesi “o”, ikinci cümlenin öznesi de “sen”dir. Bu cümlelerde “tecrid” ile sözü söyleyen kendisinden birinci cümlede “o” olarak, ikinci cümlede de “sen” olarak bahsetmektedir.

6. Emir ve Emirova *körer me edi* şeklinde *-ar/-er* sıfat fiilinden sonra *ma* soru eki ve *edi* isim fiilinin eklenmesiyle oluşan yapıların bulunduğu cümleleri öznesiz cümle saymaktadırlar: *Sol äsem ölkeni körer me edi* “O güzel bölgeyi görür müydü!” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu cümlede özne “o” zamiridir ve Türkçede yaygın olarak gizli özne terimi ile karşılanmaktadır.

7. Emir ve Emirova, *körse* şeklindeki şart kipindeki bir fiilden sonra *bolar edi* yapısının eklenmesiyle oluşan yapıların bulunduğu cümleleri, öznesiz cümle saymaktadırlar: *Jonışqanı vaqt ötkizbey şapsa bolar edi* “Yoncayı vakit geçirmeden biçse olurdu.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu tür cümleler şartlı birleşik cümle olup ya *jonışqanı vaqt ötkizbey şapsa* şart yardımcı cümlesi *bolar edi* asıl (temel) cümlesinin öznesi durumundadır ya da yukarıdaki gibi “bu” veya “şu” gibi bir işaret zamiri bu cümlelerin gizli öznesidir.

8. Emir ve Emirova, *aytar bolar* veya *aytar bolmas* şeklindeki olumlu veya olumsuz fiillere eklenen *-ar, -er / -mas* sıfat fiilinden sonra *bolar* sözünün getirilmesiyle oluşan yapıların bulunduğu cümleleri öznesiz cümle saymaktadırlar: *Böten kisige sırdı jayıp salmas bolar* “Yabancı birine sır anlatılmaz (sır anlatmazlar veya yaymazlar)” (k.k.: Yabancı kişiye sırrı yaymaz olur); *Erte şaqırğan äteştin moyın jular bolar* “Erken öten horozun başını (boynunu) keserler.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Birinci cümledeki *-mas bolar* yapısı eğer bir tür edilgenlik anlamı katıyorsa öznesiz cümle sayılabilir. Ancak bu cümlenin yüklemine “anlatmazlar” veya “yaymazlar” şeklinde çevirirsek bu da öznesi “onlar” olan özneli cümle olur. İkinci cümlede ise *-ar bolar* yapısı üçüncü çokluk şahıs bildirdiği için özneli cümledir.

9. Emir ve Emirova, *aytpasqa* şeklinde aslı olumsuz fiil ismi (olumlusu: *aytırğa*) olan bir kelimenin yüklem olduğu cümleleri öznesiz cümle saymakta ve bu yapıyı “*fiilin olumsuz sıfat fiil (-pas) şekline yönelme hali eki eklenerek oluşturulan sözün oluşturduğu yüklem*” saymaktadırlar. Ayrıca bu yüklemle birlikte cümleye *nege* “niye, neden” soru zarfı da katılmaktadır: *Qus ekeş qus ta, köktem tuvıp, eski uyasına oralğanda, jaq jappay sayrap, şattıñıp şertedi... Al oğan qarağanda men adam emespin be! Endeşe nege mağan şalqımasqa, şattanbasqa!* “Kuş bile ilkbahar gelip eski yuvasına dönünce gagasını kapatmaksızın ötüp cıvırdar... Ya ona göre ben insan değil miyim! Öyleyse neden ben coşup sevinmeyeyim! (k.k.: Öyleyse bana niye coşmamak, sevinmemek!) (Emir-Emirova, 1998: 90). *Endeşe nege mağan şalqımasqa, şattanbasqa* cümlesi şeklinde bir cümle yapısı

Türkçe değildir. Bu tür cümleler, Rusça *Yesli tak, poçemu bı mne ne radovat'sya i ne vostorgat'sya!* “Öyleyse bana niye coşmamak, sevinmemek!” yapısındaki öznesiz cümleler taklit (öykünme) edilerek oluşturulmuş yapılardır ve bunları cümle saymak mümkün değildir.

10. Yükleme şart kipindeki fiilin oluşturduğu cümle de öznesiz cümle sayılmaktadır:
Kögerip qalğan bökterden, “Yeşeren yamaçlardan,
Köpsitip jılqı aydasa! Sürüyle yılıkı (at) sürse!”
 (Emir, Emirova 1998: 90).

M. Ergin şart kipinin yüklem görevinde kullanılması ile ilgili görüşü doğrudur: “Şart şekli şart fonksiyonu ile hükümlü bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir... Şart şekli bazen istek için de kullanılır. Bu kullanışta şart değil, temenni ifadesi bulunur. Şart şekli bu temenni ifadesi ile hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilir (Ergin, 1993: 292, 293). Emir ve Emirova, şart kipinin bu özelliğine değinmeden yukarıdaki cümleyi öznesiz cümleye örnek vermişlerdir. M. Ergin’in isabetli tespitinde olduğu gibi bu cümlede şart şekli “*temenni*” ifadesi bildirmektedir ve Emir ile Emirova’nın iddia ettiği gibi öznesiz değil, öznesi “o” zamiri olan (gizli) özneli bir cümledir.

11. Emir ve Emirova *barıp bolmaydı* şeklindeki geçmiş zaman zarf fiil eki almış fiilden sonra *bolmaydı* sözü getirilerek oluşturulan yapının bulunduğu cümleleri de öznesiz cümle saymaktadırlar: *Avıldarı, maldarı, kürkeleri de kosılıp, bir avıldan bir avıldı ayırıp bolmaydı* “Obaları, malları, çadırları da karıştığından bir obadan bir obayı ayırıp olmaz.” (Emir-Emirova, 1998: 90). Bu tür cümleler de kuruluş bakımından yanlış cümlelerdir. Cümlelerin yüklemi durumundaki *bolmaydı* çekimli fiilinden önce gelen *ayırıp* zarf fiil şekli aslında *ayıruv* olmalı idi. Bu durumda cümle: *Avıldarı, maldarı, kürkeleri de kosılıp, bir avıldan bir avıldı ayıruv bolmaydı* “Obaları, malları, çadırları da karıştığından bir obadan bir obayı ayırmak olmaz.” Şeklinde olur ve öznesi de *Avıldarı, maldarı, kürkeleri de kosılıp, bir avıldan bir avıldı ayıruv* grubu olurdu.

12. Emir ve Emirova’ya göre geniş zamandaki fiiller atasözlerinde öznesiz cümle oluşturmaktadır: *Köre-köre kösem bolasıñ*, “Göre göre lider olursun, *Söyley-söyley şeşen bolasıñ* “Söyleye söyleye hatip olursun.” (Emir- Emirova, 1998: 90).

Burada her iki cümlede de *bolasıñ* “olursun” yüklemine 2. teklik şahıs olarak yani “sen” öznesi bulunmaktadır. Ayrıca bu tür cümlelerde mecaz- 1 mürsel ile “sen” sözü “siz” veya “herkes” anlamında kullanılmıştır. Bu tür cümleleri gramatikal olarak öznesiz cümle saymak mümkün değildir.

13. Emir ve Emirova, yüklemi emir kipinin ikinci şahısındaki fiillerin atasözlerinde yüklem olmaları durumunda oluşan cümleleri de öznesiz cümle saymaktadırlar: *Ağa turıp, ini söylegennen bez* “Büyüğü dururken küçüğü konuşandan uzak dur.” (Emir-Emirova, 1998: 89-91). Bu yapı da öznesiz cümle değildir. Bu cümlelerin öznesi ikinci teklik şahıs zamiri “sen”dir.

14. *Qazaq Grammatikası* adlı gramerde istek kipi hakkında bilgi verilirken yüklemi “-ğt, -gi, -qt, -ki + iyelik eki” yapısındaki *Meniñ oqt-ğt-m keldi (~keledi)* “Ben okumak istiyorum (veya: Ben okuyayım)”;
Onıñ oqt-ğt-sı keldi (~keledi) “O okumak istiyor (veya: O okuya)” tipindeki cümlelerin öznesiz cümle oldukları; daha doğrusu öznesiz cümlelerin yüklemi görevini yerine getirdiği iddia ediliyor (Janpeyisov vd., 2002: 514). “-ğt, -gi, -qt,

-ki + iyelik eki + kel-" yapısı istek kipinin bir türü olarak gösterilmektedir (Koç-Doğan, 2004: 277). Ancak bu tür cümleler Türkiye Türkçesinde yüklemine anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin oluşturduğu *O gündən beri ağzını bıçak açmıyor; Geceleri beni uyku tutmuyor* (Bulak, 2013: 1118) şeklindeki cümlelerin anlam olarak değil ama yapı bakımından karşılığıdır. *Meniñ oqı-ğı-m keldi (~keledi)* cümlesinin Türkiye Türkçesi karşılığı "Benim okuyasım geldi (geliyor)"; *Onıñ oqı-ğı-sı keldi (~keledi)* cümlesinin Türkiye Türkçesi karşılığı "Onun okuyası geldi (geliyor)" cümleleridir. Bu tür cümleleri öznesiz cümle olarak kabul etmek de gramatikal olarak mümkün değildir.

15. Qazaq Grammatikası adlı gramerde öznesiz cümle olarak gösterilen yapılardan biri de *O sı siyaqtı bir avruvı bar paşanıñ jayın burın da estigenim bar edi* "Böyle bir hastalığı olan padişah hakkında eskiden de işitmişliğim vardı." şeklindeki yüklemi *bar edi* "vardı" olan isim cümlesidir (Janpeyisov vd., 2002: 514). Bu cümle de özneli cümledir. Bu cümlelerin öznesi de *o sı siyaqtı bir avruvı bar paşanıñ jayın burın da estigenim* "böyle bir hastalığı olan padişah hakkında eskiden de işitmişliğim" grubudur.

Sonuç

Kazak Türkçesinde on beş farklı öznesiz cümle tipi tespit edilmiş veya öyle kabul edilmiş olmasının nedenlerini şöylece özetlemek mümkündür:

Yanlış çözümlenme: birinci maddede verilen ilk iki örnekte *oquv* ve *julmaq* fiil isimlerinin *kerek* "gerek" yüklemiyle birlikte birleşik bir yapı oluşturduğu yanlıştır. Bu tür cümleler isim cümleleridir ve *kerek* "gerek" sözü tek başına bu tür cümlelerin yüklemidir. Dördüncü örnekteki *ketiv* mastarı da *kerek* yükleminden ayrıdır. Yani yüklem *ketiv kerek* olarak kabul edilmesi yanlış çözümlenmeden kaynaklanmaktadır. Beşinci ve altıncı maddelerdeki verilen örnekler de özneli cümlelerdir. Bunların öznesiz kabul edilmesi de çözümlenme yanlıştır. Bu cümlelerin yüklemeleri üçüncü teklik ve ikinci teklik şahsı bildirmektedirler, dolayısıyla birincisinin öznesi "o" zamiri, ikincisinin öznesi de "sen" zamirleridir. İkinci maddedeki şartlı birleşik cümlede de şart yardımcı cümlesi temel cümlelerin öznesidir. Onuncu maddede verilen cümle şart cümlesi olduğu için öznesiz sayılmıştır. Hâlbuki bu cümlede şart değil, temenni veya dilek ifadesi bulunduğu için bu cümle hem tam bir cümle hem de özneli bir cümledir. On ikinci ve on üçüncü maddede verilen örnekler de özneli cümlelerdir.

Yanlış algılama: ikinci maddede verilen *-vge boladı* yapısındaki cümlelerin ve üçüncü maddede verilen *-uvğa tuvra keldi* ile *tuvra keldi* yapısındaki cümlelerin; dördüncü maddede verilen *-(u)vğa/-(ü)vge mümkün (mümkün emes)* yapısındaki cümlelerin öznesiz cümle sayılmalarının nedeni bir algı yanılgısıdır. Çünkü, bu cümlelerde "yönelme durumundaki fiil ismi" sayılan *-(u)vğa* şekli aslında fiil ismi "*-(u)v*"a yönelme hali eki "*-ğa*"nın eklenmesiyle oluşmuş ikinci bir fiil ismi yani mastardır. Bu cümlelerin yüklemeleri *tuvra keldi* "gerekti" ve *mümkün emes* birleşik yapılarıdır. Özneleri ise *-(u)vğanın* bulunduğu fiil isminin oluşturduğu gruptur.

Rusça etkisi veya öykünme: Kazak Türkçesinde her düzeyde Rusça etkisi görülmektedir. Dokuzuncu maddede verilen *şalqımasqa, şattanbasqa* ile biten cümle Rusça etkisinin bir tezahürüdür. Bu tür yapılar hem Türkçe değil hem de cümle değildir. Çünkü bu iki fiil şekli de esas itibarıyla fiil isimdir. Yani bu fiil isimleri yüklem için gerekli şartlar olan bir şekle veya zamana (kip) bağlanmamışlardır.

Yanlış örnek: birinci maddedeki *Biz köbirek oquvımız kerek* “Biz daha çok okumamız gerek” cümlesi de yerinde gösterildiği gibi örnek yanlıştır. Bu cümlede *biz* zamiri ile iyelik ekli *okuvımız* fiil ismi arasında ilişki kurulamadığından “biz” zamiri cümle dışı unsur olarak kalacağından dolayı örnek yanlıştır. On birinci maddede verilen *Avıldarı, maldarı, kürkeleri de kosılıp, bir avıldan bir avıldı ayırıp bolmaydı* “Obaları, malları, çadırları da karıştığından bir obadan bir obayı ayırıp olmaz.” Örneği de yerinde izah ettiğimiz gibi yanlış örnektir.

Kazak Türklerinin yazdıkları gramerlerde yüklemi meçhul çatılı bir fiil olan ve gramatikal olarak gerçekten öznesiz sayılabilecek bir cümle örneğine rastlamadık. Tabii ki bu Kazak Türkçesinde öznesiz cümle yoktur anlamına gelmemektedir.

Kaynaklar

- Balakayev. M.-Sayrambayev. T. (2003). “Qazırğı Qazaq Tili”. *Sanat*. Almatı.
- Bulak. Şahap. (2013). “Özne Türleri Üzerine”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(1) Winter 1101-1127.
- Dmitriyev. N. K. (1948). *Grammatika başkirskogo yazıka*. İz. AN SSSR. Moskva – Leningrad.
- Dmitriyev. N. K. (1960). *Turetskiy yazık*. Moskva.
- Emir. R.-Emirova J. (1998). “Jay Söylem Sintaksisi”. *Sanat*. Almatı.
- Ergin. M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gadjiyeva. N. Z.-Serebrennikov. B. A. (1986). *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*. Moskva: AN SSSR. Nauka.
- Janpeyisov. E. vd. (2002). *Qazaq Grammatikası*. Astana.
- Karaağaç. G. (2003). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Karahan. L. (2012). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Koç. K.-Doğan. O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi.
- Kononov. A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad: . İz. AN SSSR.
- Özkan. M.-Sevinçli. V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul.
- Zakiyev. M. Z. vd. (1993). *Tatarskaya grammatika*. Tom II. Morfologiya. Kazan.